

'סוף דבר' הוא שם
הרומן שעליו עבד
הסופר יעקב שבתאי
עד מותו, בקיץ 1981.
הרומן ייצא בקרוב
לאור. מה עוד השאיר
שבתאי מאחוריו?
הוא השאיר רומן
גדול, 'זכרון דברים',
מחזות, סיפורים
קצרים, שירים,
פיזמונים. הוא
השאיר מאחוריו
הרבה אהבה -
והרבה סתירות. מבט
אחרון, מפוכח מאוד,
על האיש יעקב
שבתאי, לפני שיאבד
לחלוטין מתחת לסמל

יעקב שבתאי / הרי זה ממש דיני נפשות
לאה דובב

המיתוס גדול. עכשיו, כמה מילים על האיש

תמונתו של יעקב שבתאי, כפי
שצולמה ב'שומריה' בחיפה
ב-1948. צלם זר תפס את פניו
הכועסים של שבתאי, לאחר
שגורש מכינוס השומר הצעיר.
שנים אחרי-כך פורסמה
התמונה באלבום העשור
למדינת-ישראל. ההסבר
לתמונה מוזר: 'גדנ"עי אוויר'.
ב-1981 אימצה תנועת התחיה
את התמונה - בתוספת דגל
ישראל - כסמל שלה.
מחאותיו של שבתאי,
שהתנגד לכל מה שאמרה
המפלגה החדשה, לא הועילו:
התמונה משמשת את התחיה
עד היום

רומאן היחיד והאחרון שכתב יעקב שבתאי בימי חייו, עשה אותו לסופר החשוב ביותר בישראל בשנים האלה. 'זכרון דברים' עומד רחוק לעצמו, מונומנט דוסטויבסקאי. אין מדרגים אותו, הוא איננו נמדד בקנה-מידה של שבחים. הוא גם אינו נענה להסברים חכמים, ואפילו לא להסברים חכמים מאוד, וגם בכך יש בו מזרותם של ספרים גדולים. ואם הוא נחשב כמידה כזו, צריך לומר שזה כך גם בזכותו כמות שהוא, וגם בגלל הצורך העצום שהיה בספר שכזה. אליו התפללנו, ונבהלנו כאשר קראנו אותו. הוא מפיל-אימה. קודם ל'זכרון דברים' היה שבתאי בגדר אדם מוכשר מאוד. הוא כתב מחזות (זכורים מאוד לטוב: 'הנבחרים' ו'כתר בראש'), עיבודים לתיאטרון, תירגומים, פיזמונים; ידע חיפושים פורחים אחרי פרנסה מזדמנת, מיני דברים שאדם צריך להם הרבה מאוד כישרון, אבל לא ממין זה שנתגלה ב'זכרון דברים'. כן הוא גם לגבי הסיפורים הקצרים שלו ('הדוד פרץ ממריא', שנתקבל בדרגות שונות של קרירות אוהדת). אחר-כך התחיל לכתוב רומאן חדש, וקודם מותו, באוגוסט 1981, השלים שלושה-ארבע טיוטות מלאות: אלפי עמודים, הרים של נייר. על טבע הטיטות האלה ייאמרו אחר-כך מילים אחדות. מתוכן ועל-פיהן כונס הספר שיידפס עכשיו בהוצאת סימן-קריאה, ושמו 'סוף דבר'. ההבטחה אינסופית וכבדה, הציפיות חדרות ספקנות.

שבתאי מת בגיל 47 מהתקף-לב, אחרי שלושה התקפים קשים בעשר השנים האחרונות לחייו. החשבון אומר שאת שנותיו הגואות, הממשיות ביותר לפחות מבחינת מי שלא הכירוהו, העביר בהתכוונות לקראת מותו. וכדי לדעת זאת, אין צורך בלוח.

דיוקן מעין זה העשוי להלום את שבתאי, דומה ששום שעה לא תהיה שעתו, ולא רק מפני שדיוקנים נכונים לגמרי אינם יכולים להיכתב. שאלות שראוי היה לשאול אותו עצמו, אי-אפשר לשאול. שאלות שאפשר לשאול אנשים קרובים אליו, אסור לשאול. ובעוד 30 שנה יאבד האיש לגמרי מתחת כובד המונומנט הדוסטויבסקאי היחיד שהשאיר, ידרס מתחתיו ומתחת הילת שמו. כי כבר בעצם הרגע הזה, כאשר הכל קרוב, נפרשות כנפיו של הערפד הקרוי מיתוס, העושה את שבתאי לא רק לסמל וסימן-מוסכם של עצמו, אלא גם של ארץ-ישראל האמיתית, ישראל שהיתה. היתה מתי? היתה איפה? במחוז הרצונות, התיקונות, הדעות-הקדומות, זו שכביכול כמעט היתה, כביכול יכלה להיות, אבל לא היתה. הרבה מיספדים אמרו עליו וכתבו עליו, ברוב חיבה ורגש הנובעים בציבור בלי שום סייגים, גם מצד מי שהכירוהו מרחוק, או על-פי השמועה. המיתוס הזה היה פעיל כבר בימי חייו. במקום מאמרים מלומדים, כנהוג (וגם אלה אינם חסרים), כתבו עליו בצער של אבלים, ולא רק בצער על הספרים שלא ייכתבו. "אהבו לאהוב אותו", ככתוב באחד המיספדים האלה.

א ת שבתאי לא היכרתי. שאלות אל פלוני ואל פלונית נענות קודם כל בחיוך זורח, בחיבה עצומה: כן, יענק'לה נחמד, חמוד, כולו מחמד-דים. הרושם המיידי הוא של איש-חמודות, איש רעים להתרועע, מלבב להלל: אולי ממין האנשים המסתירים הרבה. אחר-כך נאמרים גם דברים אחרים, איך יתכן אחרת, אבל בלי הרף צף מחדש החיוך החביב, הד לקס-מיו של מי שהיה בלי ספק 'צ'ארמר' מובהק, רב-אמן של החן. כל הקולות האלה, אשר יישארו כאן חסרי-זחות על-פי רצונם המפורש, מצייירים ביחד דיוקן חלקי. אחדים מהם מהימנים מאוד; אחרים אינם מהימנים כלל. יש מי שמשתבחים בחברותם עימו, או לצידו. יש מי שנושים בו מה שעשה ומה שלא עשה במשך שנים. יש מי שמנכסים אותו כעת לעצמם. יש מי שאהבו אותו, או חלק ממנו. אבל על כל הקולות האלה מכסה בלי הרף חיבה המתחייכת בנקל. נחמד, חמוד, חביב. נדמה שרשת החן שארג שבתאי סביבו בחייו, נהפכה כעת להילה שקשה מאוד לחדור בעדה. הקולות האלה אומרים: היה ישר והגון וסר-מרע, היה גבר יפה, איש יפה, נדיב, ג'נטלמן אמיתי, שנון ואירוני, אבל טוב ומי-טיב, קל-דיבור, בעל-סיגנון. אין ספק, אומרים גם דברים אחרים. אבל הקולות שאומרים עליו שהיה אגוצנטרי, מחושב, נוקם ונוטר, קמצן באה-בתו, מפונק, מגיעים לרגע של כהלה קטנה: מה אמרתי, הרי הוא היה נפלא. ודאי שלכל מודע, קרוב ורחוק, נידב שבתאי פן אחר, וכל הפנים האלה אינם דווקא סותרים אלה את אלה – לא ממין זה היתה מורכבותו – אבל הם אינם מתיישבים בנקל, לפחות לא למראית-עין.

דרך קשה עוברת מן הנער היפה של השומר-הצעיר, זה שתמונתו קיש-

טה לדראון את פלקט הבחירות של 'התחיה', עד האיש הקשה של 'זכרון דברים'. קל להדביק לגילגול הזה משמעות רחבה, ואפילו נוח, ברוח מלאנכולית בנעימים, להצטרף במין אני-קולקטיבי אל הגילגול הזה; הוא היה עלם חמודות, בבלורית יפה, בחולצה כחולה; ואחר-כך מצא את עצמו על עטיפת האלבוט של שירי תנועות-הנוער, כאשר השירים האלה כבר הושרו בתור קינה סלחנית על האבוד, ולבסוף תלו אותו שלא על דעתו וחרף רצונו, כמין פארודיה מטורפת, על פלקט הבחירות ('להרים את הדגל') של מי שהיו מתועבים בעיניו. הנער היפה הזה נולד במעונות-עובדים בתל-אביב, היה בתנועה ובנח"ל, נשא אשה ועשה עשר שנים בקיבוץ מרחביה, ואחר-כך שב לעיר, איש צעיר ושמת, ועם הזמן הלך והסתגר בחומרה גוברת והולכת כלפי עצמו וכלפי אנשים אחרים, כתב את 'זכרון דברים', ספר אפל ומעיק עד להבעית, ואחר-כך מת. הכל נראה ברור מאוד, ההסברים מיותרים.

בעניין השנים בקיבוץ, הקולות שלי בועטים אלה באלה. "הוא היה המרכז בכל מקום, וגם בקיבוץ, היה מוכרח להיות המרכז, אחרת היה פשוט אומלל. הוא היה מוכרח שיאהבו אותו, זה היה ילד, בנה של אמא." הוא עזב את הקיבוץ אחרי שזכה בפרס פלוני על שני מחזות שכתב, והחל לט להיעשות סופר. הקיבוץ אישר לו יומיים בשבוע. הוא אמר שהוא יהיה סופר במישרה מלאה, נתן את סכום הפרס לקיבוץ, והלך. אני שואלת אם היה נשאר בקיבוץ, אם היו מסכימים שיהיה סופר במישרה מלאה? "כנראה שכן. לא היה לו רע. הכל היה מסודר, הוא יכול להמשיך להיות ילד." אבל קול אחר, גם הוא מהימן, אומר שהוא שנא את הקיבוץ, ואיך יתכן אחרת, אדם כל-כך עצוב מטבעו. קול אחר מוסר מפיו, שהתכוון לבוא חשבון עם הקיבוץ. ברומאן גדול. "אני עוד אראה להם," סוף צי-טוט. אשתו אומרת שהיא משכה אותו משם החוצה בכוח. לך דע.

עונות-עובדים בתל-אביב, רחוב

מ פרוג, בן בכור, יקר-נפשה של אמו לתמיד, הבן האהוב, (האח השני, אהרון שבתאי, מלומד של התרבות הקלאסית, מתרגם, משורר סתום, מוגן במשפחה גדולה; הבן הצעיר, יואל, מוסיקאי שנחשב עליו, שחי תמיד על מילגות בתוך מעגל של ציפיות, חי היום בדרום-צרפת. אם יש גן-עדן של מטה, הוא לא רחוק משם). כאשר נבנו מעונות-עובדים זכו בדי-רות האלה מי שהיו בעלי מעמד כלשהו באליטה ההיא, בעלת העקרונות; מורים בעלי יחוס, פועלים בעלי עמדה הסתדרותית, פעילים. זו היתה בניה סוציאליסטית, רווחה לאנשים עוב-דים, עם צרכניה קואופרטיבית ומיר-פסות 'באוהאוז' קטנות וסיד לבן-לבן שצרכ בעיניים. הרבה דגלים אדומים הונפו שם באחד במאי, לא רק על הגגות מטעם הוועד, אלא גם על המירפסות הקטנות. אחר-כך נתמעטו הדגלים על המירפסות, ונותרו הדגלים של הוועד. דירות נבונות לאנשים מוס-ריים מאוד, בעלי עקרונות, אנשי מסה ומעש, שילדיהם היו ניצים ביני-הם על השרוך הלבן והשרוך האדום, ואחר-כך נעשו אלופים בצה"ל, ניספ-חים בדרום-אמריקה, פרופסורים בירושלים ובתל-אביב ובשיקאגו.

הרחובות ההולכים סביב מעונות-עובדים היו רשת הקואורדינטות של שבתאי, ובהן הוא מוליך את גיבוריו הלך וחזור, הלך וחזור, כשם שהיה הוא עצמו הולך בתל-אביב בלי סוף, לפעמים בבטלדרס, לפעמים במעיל-מלחים עם כובע, הולך ומדבר ומספר וטווה סביבו קסמים. כאשר אני שואלת פלוני או אלמוני, היכרת את שבתאי, עונים כולם: "מה זאת אומרת היכרתי, היכרתי ככה, הייתי נתקל בו ברחוב, היינו הולכים ביחד, מדברים. הוא היה מסוגל לסחוב איתו בן-אדם למשך שעות." מזכירים לזכותו שהיה גבר יפה מאוד, הרמוני, חושי, שהיה סביבו איזה חום פיסני. הוא היה קרוב אל בן-שיחו, היה לו קל לחבק בחיבה, היה לו קול חם. הבלורית המפורסמת התחילה להקרית בגיל צעיר, וזה גרם לו ייסורים. הוא היה גנדרן (מי ממודעיו הבוגרים היה מסוגל בכלל לזהותו בתור הבחור של 'התחיה', אם הוא עצמו לא היה צועק על זה בקול גדול?). במשך שנים היה עושה אקרובטיקה עם השערות שלו, להסתיר את העור החשוף. הוא טרח ועשה כל מיני שבילים מסובכים, העביר מפה לשם, אבל אחר-כך קץ בזה לגמרי ויום אחד הלך והסתפר, והתגלתה גולגולת יפה, היושבת בתואם על צוואר איתן וגוף מלא חן גברי. הוא היה גנדרן איום, "הוא אהב את עצמו בלי גבול. כאשר בא לצרפת בפעם הראשונה והיה לו קר, פשוט נכנס לחנות וקנה לו ז'קט צמר של 'קאשארל'. זה עלה הון" (בלי ספק). והיה הולך עם כל מיני כובעים, צעיפים, מעילים.

"לפי שמייד ידע שהמוות ישיג אותו"

.442

לפי שמייד ידע (הכיר) והרגיש שהמוות, אם רק ירצה, (ברגע שירצה), ישיג אותו בכל מקום שאליו מגיע הייקום (שעד אליו משתרע הייקום // ואפילו מעבר לחומותיו (לגבולותיו/), /// לפי שמייד הכיר בכך שהמוות, כשירצה, ישיג אותו בקצווי קצות השמיים, שאין לחרוג (לצאת/ לעבור) מהם, שכן, הם כאילו גדורים (בחומה// בחומת ריקות/ בחומת ריקות לא נעברת), // /// לפי שמייד הרגיש וידע שהמוות, כשירצה, ישיג אותו גם שם, ולו גם יסתהר פעבר לקצותיו (שוליו// דפנותיו) של הכוכב האחרון שבייקום (שבקצות שולי הייקום), /// לפי שמייד הרגיש וידע שהמוות, אם רק ירצה, ישיג אותו ולו גם יסתהר בנקיק צר (חסוך// צר כסדק) שבכוכב אסא אשר בקצה קצהו של הייקום ((ולו גם יסמוך את עצמו במערה חסוכה /בקצה מערה חסוכה/ שבכוכב הזעיר ביותר (והמרוחק ביותר) שבייקום /האדיר הזה/ /האין סופי הזה/), { ובהרגשת (ובתחושת) הבהלה המחודשת והמחנק (והייאוש) אשר תקפו (פילאו/ הקיפו) אותו } (ובתחושת הבהלה הנואשת (המשתקת) והפחד, אשר תקפו אותו שוב, /// ובתחושת הפחד המשתק, המחניק, אשר מילאה אותו (שוב) /// ובתחושת הפחד (החרדה) (הנוראה), שהיחה להרגשה של חוסר אונים ושיתוק, אשר תקפה אותו, /// ובהרגשת הפחד המשתק וחוסר האונים (הגמור), אשר מילאה אותו, /// ובהרגשת חוסר הישע והפחד המשתק, כאילו נס בכל כוחותיו והנה לא הצליח לזוז אף כמלוא צעד, אשר אחזו בו)) נוכח לדעת כי הוא כבול ((חש איך הוא כבול // ראה את עצמו כבול)) אסאסאסאסא (בטבורו) אל המוות אסאסא (בחבל עבה /ולא ניתק/, כאותו חבל שבו מעלים דליי חול ובסוף בבניינים // כאותו חבל שבו התעשעו (התשמשו) ב'תנועה' ובצבא ב'משיכת חבל' // אסאסא, שקצוהו האחד קשור סביב מתניו (מחובר לטבורו), ואילו קצוהו (וקצוהו) השני נתון בידי המוות), { שחמד לו לצוץ (שרק חמד לו לצוץ) ושיחרר אותו מעט (לזמן מה// לזמן קצוב/ לשעה// לרגע), } (שחמד לו לצוץ ושיחרר אותו לזמן מה כדי שיוכל להמריא מעט /להסתובב מעט כה וכה/, // /// שחמד לו לצוץ ושיחרר קצת חבל כדי שיוכל להמריא מעט), (אבל כשירצה // כדי שבכל רגע אסא שירצה * // אבל כשירצה, כעוד יום או בעוד דקה)) יחזיר אותו אליו ((ימשוך ויחזיר אותו אליו // /// שחמד לו לצוץ ושיחרר אותו לשעה, וכבר חש איך הוא (שהוא// שהמוות) חושך ומחזיר אותו אליו // /// שחמד לו לצוץ ושיחרר אותו לשעה, ובעצם המחשבה הזאת הרגיש איך הוא ניגרה אסא וחוזר אליו /הרגיש אשך שהמוות מושך (מחזיר) אותו חזרה אליו) { (לפי שמייד הכיר בכך (הרגיש וידע) שהמוות ישיג אותו גם שם, ולו אסאסא גם יסתהר בנקיק החשוך ביותר שבכוכב הזעיר ביותר אשר בקצות קצווי הייקום, מכיוון שהוא כבול (בטבורו) אל המוות, שחמד לו לצוץ ושיחרר אותו מעט (לשעה// לזמן מה)) כדי להחזיר אותו (למשוך ולהחזיר אותו) אליו אסאסא כשירצה (בכל רגע שירצה // בעוד יום או בעוד דקה), // /// לפי שמייד הרגיש וידע שהמוות ישיג אותו גם שם, בכל מרחבי הייקום (האדירים//האין סופיים), מכיוון שהוא כבול (קשור) אל המוות בחבל עבה (ולא ניתק), כך ראה (חש) זאת, (כך חש את עצמו), מסוג החבלים שב'תנועה' ובמבא שימשו ל'משיכת חבל', (מסוג

סופרים משאירים אחריהם ספרים לא גמורים. זוהי עובדה מעובדות החיים. יש ספרים לא גמורים שאפשר להוציאם לאור, ויש ספרים שאי אפשר. גם אלה עובדות החיים. עקרון העיזבון הסיפורתי איננו יכול לעבוד תמיד באותו אופן. להשלים היום ציור שלא הושלם בידי הצייר, לכתוב היום את הפרק האחרון של הרקוויאם של מוצארט, אלה דברים שאדם שפוי לא היה מעלה בדעתו לעשותם ברצינות. הענווה, הזהירות מפני הטעות, יש להם היום משקל. אבל בעיקר, דומה שאנחנו הרבה פחות להוטים אחרי השיכלול הסופי. אנחנו מחבבים את סימני העבודה. לפעמים הבלתי גמור חביב עלינו יותר מן האמירה הסופית, שהיא אולי מושלמת, אבל אחריה אין עוד ולא כלום. וכל הדברים האלה נאמרו כאן על דרך הפיוס, קודם לשתים-שלוש השורות הבאות, שעניינן 'סוף דבר'. אין חשיבות לשאלה אם הספר הזה, כמות שייצא בסופו של דבר לאור, הוא ספר רע או טוב, או מצויין. ודאי שהציפיות הכרוכות ב'זכרון דברים', לא תועלנה לו הרבה. אבל לא בזה העניין. עדנה שבתאי, אשתו של יעקב שבתאי, הקדישה עבודה רבה של מסירות נפש לספר הזה, (על 'זכרון דברים', עבד שבתאי בשעתו מלה מלה, פסוק פסוק, עם חמוטל בתו הבכורה). אין ספק שאת אלפי עמודי הטיוטה כמות שהם, לא ניתן כלל להוציא לאור. אבל אפשר לשאול אם באמת צריך היה להוציא את 'סוף דבר' לאור? אם הכתיבה היא לעולם ההחלטה על סילוק האפשרויות המיותרות, הרי ש'סוף דבר' לא נכתב עדיין. השאלה אם היה צורך במסירות הגדולה שהושקעה בנוסח שכולו אפשרויות פתוחות, היא שאלה עקרונית, ואין זו השגה על התוצאה

עמוד-טיוטה מתוך סיפרו של יעקב שבתאי, 'סוף דבר': קשור בטבורו אל המוות

ללכת הרבה ברחובות של תל-אביב, זה עניין של אישיות. אנשים זוכים רים את הדברים שאמר להם שבתאי, לפי הרחוב, האור, השעה, שבהם שמעו את הדברים. "עברנו באלנבי ואז הוא אמר, הייתי רוצה להיות סנדלר לך, ככה, לשבת בפניה קטנה, לדפוק מסמרים." (- באמת רצה להיות סנדלר? - מה זה חשוב, ככה הוא היה מדבר). וקול אחר: "זה היה באלנבי, כי על-יד כיכר המושבות, שהוא אמר לי, לכתוב, אתה יודע מה זה לכתוב? תסתכל, תסתכל פה, אתה רואה את אלנבי - הוא אהב את אלנבי - תראה, מפה ועד הים, ככה, מכיכר המושבות ועד לשם, אז לכתוב, זה לקחת מברשת שיניים ולנקות את אלנבי על הברכיים עם מברשת שיניים מפה ועד הים, זה מה שזה לכתוב."

ועל 'סוף דבר': "זה היה במאפו, אחרי-הצהריים, שהוא אמר לי, הספר הזה מקצר את ימי, פשוט מקצר את ימי." - במאז"ה, בבוגרשוב, במלך ג'ורג', אחרי-הצהריים, במעיל קצר ובכובע, או במכנסים קצרים, היה הולך ומדבר; הוא היה קל-דיבור, מי שהדיבור הקל היה לו מחוז-חיים לעצמו. היה מדבר ב-'סי' קיבוצניקית, בקול מהוסס קצת, לא לגמרי מתפנק, אבל קורץ לעבר חיבת שומעיו; הוא לא היה משמיע השקפות ומעמיק במשמעויות, הדיבור שלו התנהל במעשיות, היה הולך ומספר וממציא ומפתל ומעגל ונכנס לתוך מעשיה אחרת, מסתכל בחלונות-ראווה, חושב מה היה רוצה לעצמו ומה היה עושה בזה ולאן היה מתגלגל עם זה. "הוא הרגיש כמו אידיוט כאשר התחילו להגיד על-ידו דברי-חוכמה." הוא נבהל מרה מפני מילים חשובות. "הוא לא היה אינטלקטואל ולא היה ידען גדול, ובעצם היה תם לגמרי, והיה אומר כאילו באירוניה, אבל בעצם התכוון לזה לגמרי - מה אני, מאיפה אני, הרי אני פשוט ממעונות-עובדים." האנשים אומרים שאופן דיבורו, קולו, היו מושכים את הלב יותר מן הדברים שאמר. זה נשמע קצת מפוקפק, אבל באיזה אופן סתום, אולי יש בזה משהו. 'זכרון דברים' כתוב כאילו היה זה הספר הראשון שראה שבתאי מעודו. הוא שוטף במין תמימות שאיננה יודעת כלום על ספרים אחרים. מי שלא הכיר את שבתאי היה עשוי לייחס לו דרגה פנטסטית של וירטואוזיות בכתיבה, שבלעדיה, איך אפשר להגיע לצליל הזה של תום גמור. אבל אולי באמת הוא פתח בתום, ולא הגיע אליו בדרך עקיפה.

כ אשר זכה בפרס 'קשת' לסיפור הקצר (הוא זכה בהמון פרסים, אבל מתוך כך לא נעשה מפורסם כלל) ערך אהרון אמיר, 'פה-הגינונים וצח-הלשון, סעודה במסעדה נאה ביפו. באו כל הזוכים עם נשיהם, וגם אנשים נאים ונכונים, הכל היה ערוך ומוקפד ועשוי, ואהרון אמיר דיבר יפה עד מאוד, ואחר-כך נתבקש שבתאי לקום מפיתו ולהגיד משהו, וכל עין ראתה שהבעיה איננה בכך שהוא לא רוצה, הוא פשוט לא היה מסוגל לעשות זאת, עד כדי כך בא במבוכה ונתהסס וגימגם, והי' שלו ממש ביקשה רחמים על בעליה.

- "אז אני כותב ככה, אני קם בחמש בבוקר ושם כובע, ומתיישב." - באמת עם כובע? אני שואלת את המספר. הוא עונה: מה זה חשוב. היה כובע או לא היה, שבתאי לא היה מסוגל לספר כלום בלי איזה פרט שאפשר לראות בעין. משהו מן הדיבור הקל מצוי למראית עין בכתיבה שלו, דבר ניגר מתוך דבר, בנשימה של דיבור נוח, פיסקה אחת ארוכה ומתמשכת, אבל לא קיצרת-נשימה, חלקי-מעשיות, מה שבשעה הנכונה, ברחוב המתאים, בחברה טובה, אפשר יהיה לעשות ממנו מעשיה שלמה. אבל מה שבדיבור, תוך שיטוט נוח ברחובות תל-אביב, היה לובש צורה של מונולוג שלום-עליכמי (הוא אהב אותו), היה צריך לעבור גילגולי-מחילות עד שלבש צורה אחרונה.

כמות הטיוטות לא תתואר במילים. הוא היה כותב ישר למכונה, באצבע אחת, ועל פיספוס קל של האצבע, היה מוציא את הדף ומכניס דף חדש. וכך היה מתחיל כל דף פעם, פעמיים, עשר פעמים, והדף הנקי הזה, אלפים כמותו, הוא בעצם פרשה מתמשכת של היסוסים ותהיות, כולו אי-הכרעה. בכל תפנית של שם-תואר ושם-עצם הוא פותח סוגריים ומונה שורה של אלטרנטיבות, בהדפסה מדוקדקת, לעיתים נדירות הוא מוסיף תיקון בעיפ-וון-טוש צבעוני. איזו פדאנטיות, איזה פרפקציוניזם שאין מלפניו רחמים. והוא מתחיל אותה פיסקה עצמה מחדש פעם ופעמיים ועשר פעמים, ומחדש היא מקוטעת בסוגריים שבתוכם חוזרות אותן אפשרויות עצמן שלא באו גם קודם לידי הכרעה. יש אפשרויות בנאליות, מחוכמות, מוזרות, צפויות, מפתיעות, סתמיות, מעניינות, לאין סוף. פירושו של דבר שהררי הנייר האלה, עד שלא תבוא היד שתמחק את חלקם הגדול, אפילו

אינם בגדר טיוטה. וכך היה כותב את הספר כולו מחדש, פעם ופעמיים ושלוש, ומתייסר בין האפשרויות, ואינו מחליט כלום. באופן מוזר, הטיוטות האלה, המודפסות נקי כל-כך, רצף ענק של אפשרויות, יש בהן איזה יופי פנטאסטי. עוצמת אי-החלטה מסוגלת ללכוד את הקורא בקסם מטורף. הנה הוא, בסופו של דבר, מי שכתב עם אורי זוהר את התסריט של 'עיניים גדולות': עוד, עוד, תמיד עוד. כל החלטה היא שלילה של מה שהיה אפשרי. קול אחד אומר לי שהוא כתב כמו שהיה חי - לא היה מסוגל להחליט, פחד להחליט. קול אחר, קרוב יותר, מתמוגג על זה בנחת, ומאשר בהחלט. הוא לא היה מסוגל להחליט באיזו מלה לבחור, איזה גרביים ללבוש, מה לשים בתוך הבטן. ומה זה אם לא פינוק. אבל קול אחר, גם הוא מהימן, אומר, איזה שטויות. הוא היה מוכרח לכתוב נכון באופן אבסולוטי, זה היה הדבר החשוב ביותר בחייו. כל השאר היו הב-לים. הוא היה מוכרח להתכוון לגמרי למה שהוא עושה, להיות בטוח, ולכן התייסר כל-כך בכתיבה. הוא היה כולו חרדה, אדם בעל חרדה מטא-פיסית. הלא הוא חיפש את האמת בתוך כל האלטרנטיבות האינוסופיות האלה. הוא לא היה מסוגל לוותר לעצמו, לנהוג עם עצמו בסלחנות. לא היה מסוגל להתפשר, וברור שזה לא היה אפשרי בתיאטרון, רק בכתיבה. הוא היה תובעני באופן איום.

ני מניחה שהחומרה שנהג בכתיבה, היתה מוכרחה להתגלות גם כלפי אנשים חיים. אני שואלת אם הוא היה אדם טוב. הקולות שלי נבהלים. יענקל'ה? הוא היה האדם הטוב ביותר בעולם. קול אחד מצטט: הוא היה אומר, יש בי חימה, אבל אין בי רוע. הוא היה ותרן גדול לגבי בני-אדם. הוא פשוט אהב בני-אדם. אבל קולות אחרים הם אולי יותר מהימנים. הוא היה נדיב לגמרי לגבי מי שאהב, אבל הוא אהב מעטים. ואפילו: הוא היה קמצן מאוד באהבה. הוא היה זקוק לאישור ולתמיכה וחיבה אינסופיים, הנער הנצחי שכולו חן וחום, והוא צריך את אמא.

איכשהו, ההתכוונות אל השלמות, התובענות שאינה יודעת רחמים, מעלים על הדעת את הישרנות הנוראה של דור ההורים, תושבי מעונות-עוב-דים. העקרונות הפועליים האלה, אשר בדור הבנים, ביעקב שבתאי, נתגלגלו בחיבה פחות מחייבת כלפי הסימנים המוסכמים של הנעורים בתנועה. הוא אהב את השם 'נועה' ואהב מילים כמו 'אדווה' ו'כינרת', כשם שאהב תמיד את שירי התנועה, כשם שאהב אהבת-נפש את השירים של נעמי שמר, על כורחו אהב אותם. משהו מחמתו של האב הפורטן אולי נשתמר בו, קול אחד שח בסלחנות ששנא כל מיני דברים של חן, שהיה מסוגל לשתוק

בכעס שלושה ימים תמימים בגלל מפית של תחרה משוק הפישפשים. לשתוק שבוע, שבועיים, הוא היה עושה דברים כאלה בחפץ לב; וקול אחר מוסיף שהיה הגרוע שבכל הרתחנים למשפחת שבתאי, שהיה מסוגל לצעוק ולשבור דברים, שהיה איש אלים באמת. היתה בו אלימות איומה, והיה נוקם ונוטר עד דור אחרון, לא מחל ולא שכח כלום, כל פגיעה ומה שנחשב בעיניו פגיעה, הכאיבו לו גם מקץ 20 שנה. על דברים קטנים וגדולים היה מסוגל להשתולל. בתיאטרון היה לו כמובן כר נרחב לכך. התיאטרון, איזה קושי, כל-כך הרבה אילוצים זרים, כל הדברים שמן ההילחצות ההדדית שלהם יוצא בסוף מחזה ועומד על הבימה, לפעמים פיסח, לפעמים אילם, לפעמים שלם. על 'כתר בראש' רב מריבה גדולה עם בונים, שהיה ידיר קרוב, וחדל לדבר איתו. על פסיק ועל גימיק היה מסוגל לקחת את המחזה וללכת הביתה, ולא לחזור. אם אהב את התיאטרון, או שזו היתה רק פרנסה נוחה, או שבאמת היה מן המאחרים-להתפתח, ולקח לו זמן עד שהתברר לו שהוא צריך בעצם לכתוב בלבד - קשה לדעת. אין חולק על זה שעשה דברים נפלאים לתיאטרון. שונאי-תיאטרון גדולים יגידו על 'כתר בראש' שזו ההצגה המצחיקה ביותר שראו מימיהם. ושוב חוזר ועולה 'הנבחרים', שהכל אומרים עליו שהיה המחזה הטוב ביותר שהוציא מתחת ידיו (תיאטרון חיפה), ואפילו שהוא ממיטב המיטב של התיאטרון הישראלי, ובו מילא אורי זוהר את התפקיד הטוב ביותר שגילם בחייו הארציים; והלא גם הם, ידידותם הקרובה נסתיימה בריב גדול - כאשר סיימו לעבוד על 'עיניים גדולות', בא זוהר יום אחד והודיע שכעת יעבור הטקסט לידי אריק איינשטיין, אליה, סימה, והם יעברו עליו ויציעו את השינויים שלהם, כי ככה הוא עובד. שבתאי, אומרת השמועה, צעק כמו שלא צעק לא קודם ולא אחר-כך, ודרש מזהר שלא יזכר כלל שמו בתסריט. "לא רוצה, לא

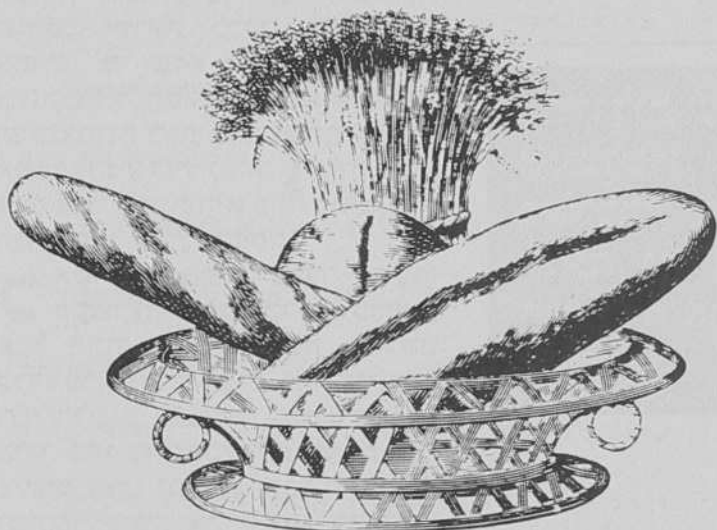
"הקולות שאומרים עליו שהיה אגוצנטרי, מחושב, נוקם ונוטר, קמצן באהבתו, מפונק, מגיעים לרגע של בהלה קטנה. מה אמרתי? הרי היה נפלא... הוא היה אומר: יש בי חימה, אבל אין בי רוע"

חלה עם קוטג'

פרפרת גבינה

אין לזלזל בלחם. גם לא כשמדובר במנה אחרונה. ותמיד טוב להגות בדברי הראשונים ולבשם בהם את אוורורו של עולם. למשל, דף רפול: "כשהייתי בפיקוד צפון, ראיתי שזורקים הרבה לחם. נתתי פקודה שרירותית להוריד 15 אחוז מכמות הלחם היומית בפיקוד. נחסכו כל יום שלושה טון לחם! אחרי זה הורדתי עוד 10 אחוזים. למה הורדתי? כי ראיתי שפה ושם עוד זורקים לחם. אמרתי אז לעצמי: אני אוריד את זה ככה, עד שיבואו חיילים ויגידו שאין להם לחם ואחר-כך נראה. כאן אני חוזר אליך הביתה: מה תעשה בבית לילד שיזרוק 5 פרוסות לחם לאשפה? סטירת לחי על המקום! אז למה אתה לא אומר לו שלא יעשה את זה גם בצבא? אני זוכר מה שהיו עושים לי, אם היה דבר כזה קורה אצלנו בבית. יש דברים שצריך לבצע בשירות. אין יותר בגדי חורף! גמרנו. פקודה. יש מלאי, אין מלאי, תסתדרו עם זה." (מתוך ראיון שפורסם ב"דיעות אחרונות", 19.1.79).

מי שמרים גבה למשמע מנה אחרונה מחלה וגבינה – שינסה קודם, ונדבר אחר-כך. מצידוי, תוכלו לקרוא לזה גם 'טארט גבינה ותפוחים מבצק מתוחכם', אולי אפילו 'פודינג', שהרי לפי ה'לרוס גסטרונומיק'

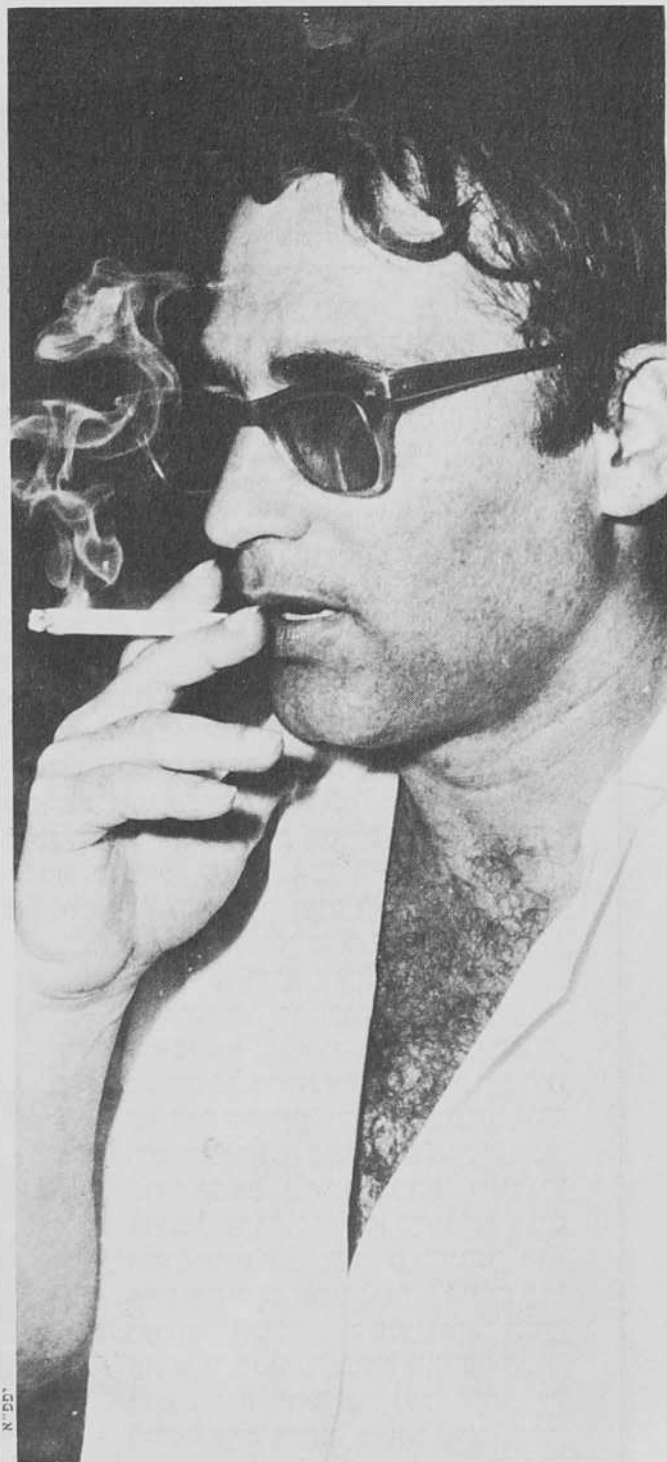

'פודינג' הוא "שם שניתן למאכלים רבים, מתוקים ולא מתוקים, המוגד שים קרים או חמים, ומכילים אותם בכל-מיני דרכים שונות". איך אמר פלובר? "פודינג זה אני."

משרים 50 גר' צימוקי סולטנה כ-4 כפות רום אמיתי (עדיפות שניה: ברנדי) למשך שעה ומעלה. כותשים היטב, או מריצים במעבד-מזון, 50 גר' שקדים מסוכרים. שקדים מסוכרים אפשר להשיג בלייקושי בחנויות פיצוחים. כתישתם יכולה להיעשות במכתש, או בתוך שקית-ניילון, בעזרת מערוך. מעבירים כ-350 גר' גבינת-קוטג' דרך מסננת דקה (בסיוע כף). מערבבים עם קמפוז' מלח, 3 כפות שמנת חמוצה ר-5 כפות סוכר. בוחשים עד שהסוכר נמס ומבליעים פנימה את השקדים הנ"ל ואת הצימוקים המושרים (את הנוזל שומרים להמשך).

מושחים בחמאה תבנית פיירקס (קוטר 24 ס"מ; גובה 4 ס"מ ומעלה). פורסים כ-20 פרוסות דקות מאוד (8 מ"מ) של חלה לא-מתוקה. מסירים מן הפרוסות את הקרום הקשה שמסביבן, ומרפדים את התבנית בשיכבה מפרוסות הלחם (יש להותיר פרוסות לשיכבה נוספת, בהמשך). קולפים 2 תפוחי-עץ גולדן דליש, מסלקים את ליבותיהם ופורסים לפרוסות דקות (1/2 ס"מ). על שיכבת החלה מניחים שיכבת פרוסות תפוחי-עץ, ועליה את תערובת הגבינה. עתה מניחים עוד שיכבת פרוסות תפוחי-עץ וחותרמים בשיכבה של פרוסות חלה. מערבבים כוס שמנת-קפה (בקבוק קטן אחד) או שקית שמנת-מתוקה עם 2 ביצים טרופות, כף גדושה סוכר, 2 כפיות של קליפת תפוז מגורדת, והרום שנותר מן הצימוקים המושרים. יוצקים את התערובת על תכולת התבנית, תופחים קלות על שיכבת הלחם העליונה, כדי להמריצה לספוג נוזלים. בוזקים מלמעלה 1 כף סוכר נוספת ומפזרים קוביות קטנות מ-1/3 חבילת חמאה. אופים בתנור שחומם מראש ל-350° פרנהייט (180° צלזיוס) כ-50 דקות. אוכלים לאחר צינון במקרר.

**אין לזלזל בלחם.
גם לא כשמדובר
במנה אחרונה.
ותמיד טוב להגות
בדברי הראשונים,
כמאמר רפול:
"מה תעשה בבית
לילד שיזרוק 5
פרוסות לחם
לאשפה? סטירת
לחי על המקום!"**

שבתאי, בתמונה משנותיו האחרונות: הוא אהב את השם 'נועה' ואהב מילים כמו 'ארוה' ו'כינרת'... על כורחו אהב את נעמי שמר

מתחלק, לא נותן, והכל בחיובות עצומה כל-כך, גם כאשר התרתח, הוא היה נהדר. ילד, ילד מפונק, תאהבו אותי ותעשו מה שאני רוצה."

הפרנסה הטרידה אותו תמיד, ובתיאטרון אפשר להתפרנס מצויין. אבל אם הקולות השייכים לתיאטרון אומרים על שבתאי שהיה ממש משוגע לתיאטרון, אומר קול אחר שהוא לא חיבב את התיאטרון ואת אנשיו, אך היה לו כישרון עצום לתת לאנשים את ההרגשה שהם חביבים עליו, בלי מאמץ, וגם בלי זיוף אמיתי. אבל לא היה בו כלום מן הבוהמיין, הוא היה איש חרד ומיוסר, שהסתגר יותר ויותר בתוך עצמו.

אמת, מי שרואה בזכרון דברים מונומנט דוס-טויבסקאי, יבקש לראות את שבתאי האמיתי באיש שכתב את הספר הזה. זה ש'אהובתי לבנת צוואר' הוא פיזמון נחמד באמת, הרי זה מעוט-ערך ליד האפלה הגדולה של הרומאן היחיד שלו, "הרוח המדיאה לשמיים, הגוף צללים יעטפוהו", הוא כותב שם. מתברר שלא רק את הגוף עוטפים צללים. אילו הספיק שבתאי לכתוב יותר, מן הסתם היתה הסתירה שבו פחות ניכרת. אילו היה פחות חביב וקורן, אולי היו אוהביו הרבים לא רק "אוה-בים לאהוב אותו".

את כותבת על שבתאי, אומר לי אדם שאני מכבדת, למה לך, הרי אלה דיני נפשות. הרי זה ממש דיני נפשות. ●